

Bartłomiej Skowroński

Uniwersytet Warszawski

Stres sądowych kuratorów zawodowych wykonujących orzeczenia w sprawach karnych i nieletnich

Abstrakt: Kobiety i mężczyźni wykonujący zawód kuratora nie różnią się między sobą w ocenie większości stresorów. Różnice między płciowe wystąpiły jedynie w przypadku czynników utrudniających rozwój i przebieg kariery zawodowej oraz czynników związanych z brakiem bezpieczeństwa i wsparcia merytorycznego. W obu przypadkach istotnie wyższy poziom doznawanego stresu zaobserwowano u kobiet, które wykonują zawód kuratora, aniżeli u mężczyzn. Rodzaj wykonywanej profesji różnicuje grupę badanych jedynie w ocenie stresorów związanych z: rozbieżnościami i niejasnościami, z wykonywaniem obowiązków służbowych, z czynnościami kontrolnymi i niedostatecznymi warunkami fizycznymi pracy. W obu przypadkach istotnie wyższy poziom doznawanego stresu wykazali kuratorzy wykonujący orzeczenia w sprawach karnych.

Słowa kluczowe: stres kuratorów sądowych, źródła stresu, polscy kuratorzy sądowi.

Kontekst teoretyczny badań

Zawód kuratora jest nadzwyczaj stresującą profesją (Tabor 1987). Badania na temat stresu w zawodzie kuratora są prowadzone na świecie od kilkudziesięciu lat i przyniosły wiele ciekawych wyników. Dwoma głównymi stresorami dotyczącymi kuratorów są niebezpieczeństwa związane z wykonywaniem zawodu oraz konieczność sporządzania opinii, które wpływają na orzekanie kar pozbawienia wolności (Thomas 1988). W literaturze odnajdujemy powiązania między poziomem stresu w pracy a problemami zdrowotnymi (Brown 1987).

Doświadczenie przez kuratorów wysokiego poziomu stresu powiązane jest z brakiem satysfakcji z wykonywania zawodu i wykazywaną skłonnością do jego porzucenia. Wysoki poziom płynności kadr wśród kuratorów sądowych zaś, może przełożyć się na koszt szkoleń i rekrutacji, może także powodować przypadki osłabienia nadzoru, a przez to przyczynić się do powrotu na drogę przestępczą (Simmons i in. 1997).

Z kolei związek między doświadczeniem zawodowym kuratorów i stresem został udokumentowany w kilku pracach. Kuratorzy na początku kariery oraz zbliżający się do przejścia na emeryturę wykazują niższy poziom stresu aniżeli kuratorzy, którzy znajdują się pośrodku swojej kariery zawodowej (Patterson 1992; Tabor 1987; Whitehead 1981). Odwrotną relację między stażem pracy a rotacją kadry stwierdzono na podstawie badań Simmons i współpracowników (1997). Wzrost stażu pracy korelował z obniżeniem się wskaźnika rezygnacji z zawodu. Starsi kuratorzy byli bardziej skłonni do wykazywania większej satysfakcji z pracy i wykazywali mniej stresu zawodowego aniżeli ich młodszy koledzy. Zatem zależność między stresem a stażem pracy nie jest do końca wyjaśniona, gdyż mamy do czynienia z różnymi wynikami badań na ten temat, niektóre wyniki badań potwierdziły taką zależność (Patterson 1992; Tabor 1987; Whitehead 1985), w innych zaś, taka zależność nie została potwierdzona (Slate i in. 2003). Autorzy projektu z 2003 roku konkludują, że być może we wcześniejszych pracach stres nie był definiowany jako fizyczna dolegliwość, jak w ich badaniach (Slate i in. 2003).

Kuratorzy żyjący w związku małżeńskim wykazywali mniejszy wskaźnik stresu zawodowego i więcej satysfakcji z pracy, aniżeli osoby niezamężne, nieżonate (Simmons i in. 1997; Tabor 1987). Ze stresem powiązana jest również płeć. Kurotorki wykazywały wyższy poziom stresu, aniżeli kuratorzy (Simmons i in. 1997). Wyniki te zostały potwierdzone także w badaniach Risdon N. Slate, Terry L. Wells i Wesley Johnson (2003).

W badaniach (Tabor, 1987) zauważono też powiązanie między bezosobowym stylem traktowania klientów, a wyższym poziomem stresu u młodszych kuratorów.

Superwizorzy kuratorscy również odczuwają mniej stresu i wypalenia zawodowego aniżeli kuratorzy liniowi (Thomas 1988; Whitehead 1986). Zdaniem Johna Whitehead'a (1986) powiązane są z sobą zajmowane miejsce w hierarchii zawodowej oraz satysfakcja z wykonywanej pracy. Menedżerowie mają większy wpływ na podejmowanie decyzji aniżeli kuratorzy liniowi, stawia się przed nimi więcej wyzwań, ich praca jest bardziej interesująca oraz mają mniejszy kontakt z klientami.

Najczęstszą przyczyną stresu jest możliwość przeznaczenia zbyt małej ilości czasu na wykonanie pracy (Thomas 1988). Źródłem stresu jest także terminowość sporządzania sprawozdań (Simmons i in. 1997). Również zbyt duża wyrozumiałość części sądów identyfikowana jest jako podstawowy stresor wśród kuratorów (Whisler 1994).

Ze stresem powiązana jest także odpowiedzialność za nadzory nad szczególnymi przypadkami (przestępcy uzależnieni od alkoholu) (Tabor 1987). Kuratorzy sądowi, spośród wykonywanych przez siebie czynności, jako zadanie zabierające najwięcej czasu, nawet więcej aniżeli aktywności związane z pracą z klientem, wykazali prace związane z wypełnianiem ogromu dokumentacji (Pettway, VanDine 2000). Zalew dokumentacji jest dla nich stresorem i źródłem wypalenia zawodowego, co zostało potwierdzone w kilku badaniach (Brown 1987; Simmons i in. 1997; Thomas 1988; Whisler 1994).

Przyczyną stresu może być brak uznania i wyróżnień w pracy (Whisler 1994), zaś niewystarczające wynagrodzenie, niepromowanie i niedoceniaenie oprócz stresu doprowadzają do wypalenia zawodowego (Simmons i in. 1997; Whisler 1994; Whitehead 1986).

Stres zawodowy oficerów probacji rośnie ze wzrostem osobistego zaangażowania się w pracę z klientami (Tabor 1987). W zależności od wcześniejszego doświadczenia zawodowego kuratorzy, którzy mają doświadczenie w pracy korekcyjnej, wykazują wyższy poziom satysfakcji z wykonywania zawodu, aniżeli kuratorzy zatrudnieni wcześniej w policji (Simmons i in. 1997). Inne interesujące wnioski z badań pokazały, że około 90% badanych kuratorów wyraziło antypatię w stosunku do swoich menedżerów, około 80% zadeklarowało, że ich przełożeni są osobami niekompetentnymi, zaś 50% z nich rozważało odejście z zawodu (Simmons 1997).

Zarządzanie uczestniczące, czyli możliwość w podejmowaniu decyzji przez kuratorów sądowych, okazało się środkiem redukującym stres i wypalenie zawodowe (Brown 1986; Holgate, Clegg 1991; Slate i in. 2003).

Inne badania amerykańskie (Lewis R., Lewis L., Garby 2012) ujawniły wyższy poziom stresu i wypalenia zawodowego wśród kuratorów sądowych pracujących z osobami stosującymi przemoc, recydywistami, skazanymi, którzy popełnili przestępstwa o charakterze seksualnym lub pracującymi z ofiarami przemocy.

Metodologia badań własnych

Głównym celem badań było zbadanie roli jaką odgrywa płeć, staż pracy, stan cywilny, miejsce zamieszkania oraz rodzaj wykonywanej profesji, w postrzeganiu przez kuratorów poszczególnych kategorii źródeł stresu.

Zostały sformułowane następujące problemy badawcze:

P₁: Czy płeć różnicuje kuratorów w zakresie postrzeganych przez nich źródeł stresu?

P₂: Jakie są różnice w zakresie postrzeganych źródeł stresu między kuratorami wykonującymi orzeczenia w sprawach karnych a kuratorami wykonującymi orzeczenia w sprawach nieletnich?

P₃: Czy stan cywilny różnicuje grupę kuratorów, która wzięła udział w badaniach pod względem postrzeganych źródeł stresu?

P₄: Czy miejsce zamieszkania różnicuje grupę kuratorów, która wzięła udział w badaniach pod względem postrzeganych źródeł stresu?

P₅: Jaka jest zależność między postrzeganym stresem a wiekiem?

P₆: Jaka jest zależność między postrzeganym stresem a stażem pracy?

Na podstawie przeglądu badań na temat stresu kuratorów sądowych zostały sformułowane następujące hipotezy badawcze:

H₁: Kuratorzy przejawiają wyższy poziom stresu niż kuratorzy.

H₂: Brakuje różnic między kuratorami wykonującymi orzeczenia w sprawach karnych a kuratorami wykonującymi orzeczenia w sprawach nieletnich w zakresie postrzeganych źródeł stresu.

H₃: Osoby znajdujące się w związkach przejawiają niższy poziom stresu niż osoby samotne.

H₄: Kuratorzy zamieszkujący mniejsze miejscowości przejawiają istotnie niższy poziom postrzeganego stresu niż kuratorzy z dużych miast.

H₅: Istnieje zależność między wiekiem a stresem, którego natężenie rośnie wraz z wiekiem.

H₆: Im dłuższy staż pracy, tym wyższy poziom postrzeganego stresu.

W badaniach zostały zastosowane następujące narzędzia badawcze: Inwentarz Źródeł Stresu w Zawodzie Kuratora oraz kwestionariusz ankiety. Istotności różnic zostały obliczone przy zastosowaniu testu U Manna-Whitneya oraz testu χ^2 . W celu określenia zależności został zastosowany współczynnik r-Pearsona.

Autorem Inwentarza Źródeł Stresu w Zawodzie Kuratora (ISS) jest Bartłomiej Skowroński (2013). Prace nad konstrukcją Inwentarza Źródeł Stresu w Zawodzie Kuratora zostały rozpoczęte na początku 2011 roku. Pierwszym etapem konstrukcji było przeprowadzenie wywiadów z grupą 15 kuratorów zawodowych, w których byli oni poproszeni o wskazanie źródeł stresu, którego doświadczają obecnie, doświadczali w przeszłości, a ponadto wskazanie hipotetycznych źródeł stresu, mogących oddziaływać na kuratora sądowego. Uzasadnieniem tego zabiegu był fakt, że niektórzy kuratorzy mogą nie dostrzegać niektórych obszarów stresu w kontekście swojej aktywności zawodowej, ale mogą zdawać sobie sprawę z ich istnienia. Dzięki temu zostały określone grupy stresorów oddziałujące na kuratorów sądowych. Stres więc w opinii osób z badanej grupy tkwi w następujących obszarach: warunki fizyczne pracy, czynności kontrolne, sposób wykonywania pracy, relacje interpersonalne, rozwój zawodowy, funkcjonowanie w strukturze organizacji, pełnienie roli kuratora. Wyodrębnione obszary stały się podstawą do konstrukcji poszczególnych pozycji narzędzia.

Rzetelność Inwentarza Źródeł Stresu została obliczona poprzez oszacowanie zgodności wewnętrznej oraz stabilności bezwzględnej. Współczynnik rzetelności Alfa Cronbacha dla całego inwentarza wyniósł $\alpha = 0,93$. Współczynniki dla poszczególnych podskal wyróżnionych przy zastosowaniu eksploracyjnej analizy czynnikowej wyniosły: brak porozumienia w zespole i niewłaściwa atmosfera $\alpha = 0,91$; rozbieżności i niejasność związane z wykonywaniem obowiązków służ-

bowych $\alpha = 0,88$; czynniki utrudniające rozwój i przebieg kariery zawodowej $\alpha = 0,86$; brak bezpieczeństwa i wsparcia merytorycznego $\alpha = 0,80$; czynności kontrolne i niedostateczne warunki fizyczne pracy $\alpha = 0,79$; niewłaściwe reakcje podopiecznych $\alpha = 0,88$; brak możliwości wypowiedzi na temat rozwiązań systemowych $\alpha = 0,73$. Wszystkie współczynniki zgodności wewnętrznej świadczą o rzetelności zarówno całego Inwentarza Źródeł Stresu w Zawodzie Kuratora, jak również wszystkich siedmiu podskal (Skowroński 2013). Aby oszacować stabilność bezwzględną inwentarza dokonano dwukrotnego badania grupy 110 osób w odstępie 3 tygodni. Oba pomiary zostały ze sobą skorelowane. Współczynniki korelacji wahają się od 0,56 (korelacja umiarkowana, zależność istotna) do 0,92 (korelacja bardzo wysoka, zależność bardzo pewna). Biorąc pod uwagę wartości współczynników korelacji można wyciągnąć wniosek, że Inwentarz Źródeł Stresu w Zawodzie Kuratora cechuje się bezwzględną stabilnością. Oszacowano trafności treściową, trafność teoretyczną oraz trafność kryterialną inwentarza. Trafność treściowa Inwentarza Źródeł Stresu została oszacowana poprzez obliczenie współczynników trafności treściowej CVR (*content validity ratio*), zaproponowanych przez Lawshego (1975). Grupie 41 kuratorów zostało przedstawione uniwersum w postaci koncepcji stresu wraz z definicją Philipa Zimbardo rozumianego jako: „zespół specyficznych i niespecyficznych reakcji organizmu na zdarzenia bodźcowe, które zakłócają jego równowagę oraz wystawiające na próbę lub przekraczające jego możliwości radzenia sobie” (Zimbardo, Gerrig 2012, s. 524). Poproszono ekspertów o ustosunkowanie się do każdej pozycji inwentarza, na ile reprezentują ona podane uniwersum. W przypadku dwóch pozycji nie został spełniony warunek mówiący o tym, iż połowa z sędziów uważa tę pozycję za istotną dla testu, i z tego względu zostały one usunięte. W przypadku kolejnych pięciu pozycji, choć spełniły wyżej wymienione kryterium, uzyskały one niezadowalającą wartość współczynnika CVR i również zostały usunięte. Określono także trafność teoretyczną poprzez zastosowanie eksploracyjnej analizy czynnikowej. Analiza ta ujawniła istnienie siedmiu czynników. Skumulowany procent wariancji wyjaśnionej przez 7 czynników wyniósł 71,02%. Oszacowano także trafność kryterialną. Pod względem wyniku ogólnego Inwentarza Źródeł Stresu, grupy wyróżnione na podstawie wyników wysokich i niskich w zakresie wszystkich poszczególnych zmiennych mierzących wypalenie zawodowe różniły się istotnie statystycznie. Na podstawie wyników uzyskanych przy zastosowaniu Inwentarza Źródeł Stresu można przewidzieć wynik w zakresie wypalenia zawodowego. Powyższe wyniki potwierdzają trafność kryterialną (diagnostyczną) Inwentarza Źródeł Stresu (Skowroński 2013).

Kwestionariusz ankiety został skonstruowany na potrzeby niniejszego projektu badawczego. Narzędzie zawierało pytania odnośnie takich zmiennych, jak: płeć, wiek, stan cywilny (zamężna/zonaty; rozwiedziona/rozwiedziony; wdowa/wdowiec; panna/kawaler; konkubinat); staż pracy, rodzaj wykonywanej profesji (kuratorzy dla dorosłych/kuratorzy rodzinni).

Grupa, która została zbadana, liczyła 300 osób i byli to sądowi kuratorzy zawodowi wykonujący orzeczenia w sprawach karnych i nieletnich Sądu Okręgowego w Warszawie, Sądu Okręgowego Warszawa-Praga oraz Sądu Okręgowego we Włocławku, Sądu Okręgowego w Sieradzu oraz Sądu Okręgowego w Bydgoszczy. W tabeli poniżej znajdują się szczegółowe dane charakteryzujące badaną grupę.

Tabela 1. Płeć, stan cywilny oraz rodzaj profesji badanych kuratorów (N = 300)

Zmienne	Kategorie	N	%
Płeć	kobiety	223	74,3
	mężczyźni	77	25,7
Stan cywilny	zamężna/zonaty	223	74,3
	rozwidzona/rozwidziony	18	6
	wdowa/wdowiec	12	4
	panna/kawaler	38	12,7
	konkubinat	9	3
Rodzaj profesji	kuratorzy dla dorosłych	230	76,7
	kuratorzy rodzinni	70	23,3

Źródło: badania własne.

W badanej grupie aż 74,3% respondentów to kobiety, a 25,7% – mężczyźni. Średnia wieku dla całej grupy wyniosła 40,8 lat (odchylenie standardowe – 7,03). 74,3% ogółu badanych to osoby żyjące w związkach małżeńskich, 6% – stanowią osoby rozwiedzione, a 4,0% wdowy lub wdowcy, 12,7% – osoby w stanie wolnym (kawaler/panna) i wreszcie 3,0% badanej grupy tworzą osoby żyjące w związkach nieformalnych. Średni staż pracy wyniósł blisko 13,4 lat (odchylenie standardowe 7,5). Ponadto 76,7% osób to kuratorzy wykonujący orzeczenia w sprawach karnych, zaś pozostali w sprawach rodzinnych i nieletnich – 23,3%.

Badana grupa nie została dobrana w sposób losowy, stanowi około 6% całej populacji kuratorów zawodowych w Polsce.

Wyniki badań

W celu zbadania różnic między grupami wyróżnionymi na podstawie różnych kryteriów, w zakresie poszczególnych źródeł stresu zastosowano Inwentarz Źródeł Stresu w Zawodzie Kuratora własnej konstrukcji (Skowroński 2013).

W celu sprawdzenia czy płeć różnicuje grupę kuratorów w zakresie stresu został zastosowany test U Manna-Whitneya. Szczegóły zostały przedstawione w tabeli 2.

Tabela 2. Różnice międzypłciowe w zakresie poszczególnych źródeł stresu

Zmienne	Płeć	N	Średnia ranga	U	Z	p
Brak porozumienia w zespole i niewłaściwa atmosfera	kobieta	201	104,48	3893,00	-,429	n.i.
	mężczyzna	99	108,67			
	ogółem	300				
Rozbieżności i niejasność związane z wykonywaniem obowiązków służbowych	kobieta	201	109,62	3500,50	-1,540	n.i.
	mężczyzna	99	94,64			
	ogółem	300				
Czynniki utrudniające rozwój i przebieg kariery zawodowej	kobieta	201	111,52	3196,50	-2,334	0,020
	mężczyzna	99	88,68			
	ogółem	300				
Brak bezpieczeństwa i wsparcia merytorycznego	kobieta	201	111,26	3239,00	-2,226	0,026
	mężczyzna	99	89,51			
	ogółem	300				
Czynności kontrolne i niedostateczne warunki fizyczne pracy	kobieta	201	108,18	3730,50	-,925	n.i.
	mężczyzna	99	99,15			
	ogółem	300				
Niewłaściwe reakcje podopiecznych	kobieta	201	109,26	3559,00	-1,395	n.i.
	mężczyzna	99	95,78			
	ogółem	300				
Brak możliwości wypowiedzi na temat rozwiązań systemowych	kobieta	201	110,19	3409,50	-1,784	0,074
	mężczyzna	99	92,85			
	ogółem	300				
Wynik ogólny (ISS)	kobieta	201	109,53	3414,00	-1,697	0,090
	mężczyzna	99	92,94			
	ogółem	300				

Źródło: badania własne.

Wyniki badań potwierdziły, że kobiety i mężczyźni wykonujący zawód kuratora nie różnią się między sobą w ocenie większości stresorów. Różnice międzypłciowe jednak wystąpiły w przypadku czynników utrudniających rozwój i przebieg kariery zawodowej oraz czynników związanych z brakiem bezpieczeństwa i wsparcia merytorycznego na poziomie $p < 0,05$. W obu przypadkach istotnie wyższy poziom doznawanego stresu zaobserwowano u kobiet, które wykonują zawód kuratora aniżeli u mężczyzn. Ponadto w przypadku braku możliwości wypowiedzi na temat rozwiązań systemowych, a także w zakresie wyniku ogólnego ISS, zaobserwowano tendencję do istotności. Hipoteza H_1 zatem nie potwierdziła się.

W ocenie doznawanego stresu różnice między kuratorami wykonującymi orzeczenia w sprawach nieletnich a kuratorami wykonującymi orzeczenia w sprawach karnych okazały się, poza dwoma wyjątkami, statystycznie nieistotne. Rodzaj wykonywanej profesji różnicuje grupę badanych w ocenie stresorów związanych z rozbieżnością i niejasnością, związanych z wykonywaniem obowiązków służbowych, a także stresorów związanych z czynnościami kontrolnymi i niedostatecznymi warunkami fizycznymi pracy. W obu przypadkach istotnie wyższy poziom doznawanego stresu wykazali kuratorzy wykonujący orzeczenia w sprawach karnych.

Tabela 3. Różnice między kuratorami wykonującymi orzeczenia w sprawach nieletnich a kuratorami wykonującymi orzeczenia w sprawach karnych w zakresie poszczególnych źródeł stresu

Zmienne	Rodzaj profesji	N	średnia ranga	U	z	p
Brak porozumienia w zespole i niewłaściwa atmosfera	kuratorzy wykonujący orzeczenia w sprawach karnych	190	106,90	4704,50	-0,472	n.i.
	kuratorzy wykonujący orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich	110	102,71			
	ogółem	300				
Rozbieżności i niejasność związane z wykonywaniem obowiązków służbowych	kuratorzy wykonujący orzeczenia w sprawach karnych	190	114,33	3761,00	-2,836	0,005
	kuratorzy wykonujący orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich	110	89,23			
	ogółem	300				
Czynniki utrudniające rozwój i przebieg kariery zawodowej	kuratorzy wykonujący orzeczenia w sprawach karnych	190	106,38	4881,00	-0,130	n.i.
	kuratorzy wykonujący orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich	110	105,23			
	ogółem	300				
Brak bezpieczeństwa i wsparcia merytorycznego	kuratorzy wykonujący orzeczenia w sprawach karnych	190	103,68	4607,50	-0,788	n.i.
	kuratorzy wykonujący orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich	110	110,68			
	ogółem	300				
Czynności kontrolne i niedostateczne warunki fizyczne pracy	kuratorzy wykonujący orzeczenia w sprawach karnych	190	114,23	3775,00	-2,791	0,005
	kuratorzy wykonujący orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich	110	89,43			
	ogółem	300				

c.d. tab. 3

Zmienne	Rodzaj profesji	N	średnia ranga	U	z	p
Niewłaściwe reakcje podopiecznych	kuratorzy wykonujący orzeczenia w sprawach karnych	190	102,63	4460,50	-1,156	n.i.
	kuratorzy wykonujący orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich	110	112,78			
	ogółem	300				
Brak możliwości wypowiedzi na temat rozwiązań systemowych	kuratorzy wykonujący orzeczenia w sprawach karnych	190	108,84	4535,00	-0,968	n.i.
	kuratorzy wykonujący orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich	110	100,29			
	ogółem	300				
Wynik ogólny (ISS)	kuratorzy wykonujący orzeczenia w sprawach karnych	190	107,70	4592,00	-0,742	n.i.
	kuratorzy wykonujący orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich	110	101,10			
	ogółem	300				

Źródło: badania własne.

Można zatem stwierdzić, że kuratorzy dla dorosłych w porównaniu z kuratorami dla nieletnich, istotnie częściej postrzegają swoje obowiązki jako niejasne, co jest utożsamiane z jednym ze źródeł stresu. Źródłem stresu w grupie kuratorów dla dorosłych są także czynności kontrolne i niedostateczne warunki pracy. Reasumując, hipoteza H_{2w} w większości potwierdziła się.

W przypadku źródeł stresu różnice statystycznie istotne wystąpiły jedynie w zakresie oceny stresorów związanych z czynnościami kontrolnymi i niedostatecznymi warunkami pracy.

Tabela 4. Różnice między grupami kuratorów wyróżnionymi na podstawie kryterium stanu cywilnego w zakresie poszczególnych źródeł stresu

Zmienne	Stan cywilny	N	średnia ranga	chi ²	df	p
Brak porozumienia w zespole i niewłaściwa atmosfera	żonaty/mężatka	194	104,32	3,513	4	n.i.
	rozwidziony/rozwidziona	30	120,92			
	wdowiec/wdowa	21	95,11			
	kawaler	40	115,35			
	konkubinat	15	73,83			
	ogółem	300				

c.d. tab. 4

Zmienne	Stan cywilny	N	średnia ranga	chi ²	df	p
Rozbieżności i niejasność związane z wykonywaniem obowiązków służbowych	żonaty/mężatka	194	104,39	7,762	4	n.i.
	rozwidziony/rozwidziona	30	120,12			
	wdowiec/wdowa	21	100,56			
	kawaler	40	122,44			
	konkubinat	15	51,42			
	ogółem	300				
Czynniki utrudniające rozwój i przebieg kariery zawodowej	żonaty/mężatka	194	105,09	1,672	4	n.i.
	rozwidziony/rozwidziona	30	111,23			
	wdowiec/wdowa	21	118,39			
	kawaler	40	110,22			
	konkubinat	15	80,67			
	ogółem	300				
Brak bezpieczeństwa i wsparcia merytorycznego	żonaty/mężatka	194	105,16	3,511	4	n.i.
	rozwidziony/rozwidziona	30	128,54			
	wdowiec/wdowa	21	119,22			
	kawaler	40	101,43			
	konkubinat	15	79,83			
	ogółem	300				
Czynności kontrolne i nie- dostateczne warunki fizycz- ne pracy	żonaty/mężatka	194	104,77	0,929	4	0,04
	rozwidziony/rozwidziona	30	132,58			
	wdowiec/wdowa	21	62,39			
	kawaler	40	120,78			
	konkubinat	15	79,42			
	ogółem	300				
Niewłaściwe reakcje pod- opiecznych	żonaty/mężatka	194	108,57	8,144	4	0,086
	rozwidziony/rozwidziona	30	121,04			
	wdowiec/wdowa	21	61,17			
	kawaler	40	106,57			
	konkubinat	15	71,17			
	ogółem	300				

c.d. tab. 4

Zmienne	Stan cywilny	N	średnia ranga	chi ²	df	p
Brak możliwości wypowiedzi na temat rozwiązań systemowych	żonaty/mężatka	194	106,67	2,083	4	n.i.
	rozwidziony/rozwidziona	30	103,88			
	wdowiec/wdowa	21	118,89			
	kawaler	40	105,87			
	konkubinat	15	74,42			
	ogółem	300				
Wynik ogólny (ISS)	żonaty/mężatka	194	105,29	4,230	4	n.i.
	rozwidziony/rozwidziona	30	120,38			
	wdowiec/wdowa	21	92,17			
	kawaler	40	112,91			
	konkubinat	15	65,42			
	ogółem	300				

Źródło: badania własne.

Pod względem czynności kontrolnych, jako stresorów, różnice statystycznie istotne wystąpiły między osobami znajdującymi się w związkach małżeńskich a wdowami/wdowcami ($\chi^2 = 4,131$, $df = 1$, $p < 0,05$). Kuratorzy sądowi, którzy są w związkach małżeńskich, istotnie częściej postrzegają czynności kontrolne i niedostateczne warunki pracy jako stresujące aniżeli kuratorzy, którzy są wdowami/wdowcami. Różnice statystycznie istotne wystąpiły także między osobami rozwiedzionymi a wdowami/wdowcami ($\chi^2 = 5,786$, $df = 1$, $p < 0,05$). Kuratorzy sądowi, którzy są rozwiedzeni, istotnie częściej postrzegają czynności kontrolne i niedostateczne warunki pracy jako stresujące aniżeli kuratorzy, którzy są wdowami/wdowcami. I wreszcie pod względem czynności kontrolnych, jako stresorów, różnice statystycznie istotne wystąpiły między osobami znajdującymi się poza związkami a wdowami/wdowcami ($\chi^2 = 6,827$, $df = 1$, $p < 0,01$). Kuratorzy sądowi, którzy są osobami samotnymi istotnie częściej postrzegają czynności kontrolne i niedostateczne warunki pracy jako stresujące aniżeli kuratorzy, którzy są wdowami/wdowcami. Hipoteza H_3 nie potwierdziła się.

W przypadku zmiennych, które mierzą doznawany przez kuratorów stres, różnice statystycznie istotne ujawniły się między grupami kuratorów wyróżnionymi z uwzględnieniem kryterium miejsca zamieszkania, w zakresie podskal: rozbieżności i niejasność związane z wykonywaniem obowiązków służbowych; czynniki utrudniające rozwój i przebieg kariery zawodowej; niewłaściwe reakcje podopiecznych; brak możliwości wypowiedzenia się na temat rozwiązań systemowych oraz wynik ogólny ISS.

W zakresie zmiennej: rozbieżności i niejasność związane z wykonywaniem obowiązków służbowych różnice statystycznie istotne wystąpiły między kuratorami, którzy zamieszkują miasta powyżej 500 000 mieszkańców, a kuratorami zamieszkującymi miasta od 101 000 do 500 000 mieszkańców ($\chi^2 = 14,594$, $df = 1$, $p < 0,001$). Kuratorzy z największych miast wykazali istotnie wyższy poziom doznawanego stresu związanego z pracą. Ponadto różnice wystąpiły także między kuratorami z miast o wielkości od 100 001 do 500 000 mieszkańców a kuratorami z miast od 50 001 do 100 000 mieszkańców. Doznawany stres jest istotnie wyższy wśród kuratorów z miast od 50 001 do 100 000 mieszkańców ($\chi^2 = 5,748$, $df = 1$, $p < 0,05$). I wreszcie, różnice w zakresie zmiennej rozbieżności i niejasność związane z wykonywaniem obowiązków służbowych pokazały się między kuratorami z miast od 100 001 do 500 000 mieszkańców a kuratorami z miast o wielkości do 50 000 mieszkańców, którzy ujawnili wyższy poziom stresu ($\chi^2 = 6,504$, $df = 1$, $p < 0,05$).

W przypadku grupy stresorów związanych z czynnikami utrudniającymi rozwój i przebieg kariery zawodowej, różnice statystycznie istotne wystąpiły między kuratorami zamieszkującymi miasta o liczebności od 50 001 do 100 000 mieszkańców a kuratorami zamieszkującymi wsie ($\chi^2 = 7,182$, $df = 1$, $p < 0,01$). Drużdy ujawnili istotnie niższy poziom doznawanego stresu aniżeli kuratorzy z miast o liczebności od 50 001 do 100 000 mieszkańców. W zakresie omawianej zmiennej różnice statystycznie istotne ujawniły się między kuratorami z największych miast a kuratorami ze wsi ($\chi^2 = 3,944$, $df = 1$, $p < 0,05$). Istotnie wyższy poziom dał się zaobserwować u kuratorów z miast powyżej 500 000 mieszkańców.

W przypadku stresorów, których źródłem są niewłaściwe reakcje podopiecznych, różnice statystycznie istotne wystąpiły między mieszkańcami wsi a mieszkańcami miast liczących powyżej 500 000 mieszkańców ($\chi^2 = 5,376$, $df = 1$, $p < 0,05$). Niewłaściwe reakcje podopiecznych są postrzegane jako istotnie bardziej stresującej przez kuratorów ze wsi.

Czynniki związane z brakiem możliwości wypowiedzi na temat rozwiązań systemowych są istotnie częściej postrzegane jako stresujące przez kuratorów z miast o liczebności powyżej 500 000 mieszkańców aniżeli kuratorów zamieszkujących wsie ($\chi^2 = 8,535$, $df = 1$, $p < 0,01$), jak również częściej postrzegane przez kuratorów zamieszkujących miasta od 50 001 do 100 000 mieszkańców aniżeli kuratorów zamieszkujących wsie, ($\chi^2 = 8,265$, $df = 1$, $p < 0,01$).

I wreszcie w zakresie wyniku globalnego Inwentarza Źródeł Stresu (ISS), różnice statystycznie istotne ujawniły się między grupą kuratorów z miast od 100 001 do 500 000 mieszkańców a kuratorami z miast od 50 001 do 100 000 mieszkańców ($\chi^2 = 4,890$, $df = 1$, $p < 0,05$). Mieszkańcy miast o liczebności od 50 001 do 100 000 ujawnili istotnie wyższy poziom doznawanego stresu aniżeli kuratorzy z miast liczących od 100 001 do 500 000 mieszkańców. Ponadto pod względem wyniku ogólnego Inwentarza Źródeł Stresu, różnice statystycznie istotne ujawniły się między kuratorami zamieszkującymi największe miasta a kuratorami z miast o liczebności od 100 001 do 500 000 mieszkańców ($\chi^2 = 5,405$, $df = 1$,

$p < 0,05$) – kuratorzy z miast wielkości powyżej 500 000 mieszkańców, doznają wyższego poziomu stresu. Reasumując, hipoteza H_4 częściowo potwierdziła się.

Tabela 5. Różnice między grupami kuratorów wyróżnionymi na podstawie kryterium miejsca zamieszkania w zakresie poszczególnych źródeł stresu

Zmienne	Miejsce zamieszkania	N	Średnia ranga	chi ²	df	p
Brak porozumienia w zespole i niewłaściwa atmosfera	miasta powyżej 500 000 mieszk.	97	113,87	4,776	4	n.i.
	miasta od 100 001 do 500 000 mieszk.	62	96,45			
	miasta od 50 001 do 100 000 mieszk.	31	121,95			
	miasta do 50 000 mieszk.	68	97,83			
	wieś	42	100,50			
	ogółem	300				
Rozbieżności i niejasność związane z wykonywaniem obowiązków służbowych	miasta powyżej 500 000 mieszk.	97	125,82	18,281	4	0,001
	miasta od 100 001 do 500 000 mieszk.	62	71,58			
	miasta od 50 001 do 100 000 mieszk.	31	112,14			
	miasta do 50 000 mieszk.	68	101,75			
	wieś	42	102,12			
	ogółem	300				
Czynniki utrudniające rozwój i przebieg kariery zawodowej	miasta powyżej 500 000 mieszk.	97	120,74	12,917	4	0,012
	miasta od 100 001 do 500 000 mieszk.	62	89,59			
	miasta od 50 001 do 100 000 mieszk.	31	128,55			
	miasta do 50 000 mieszk.	68	99,01			
	wieś	42	83,69			
	ogółem	300				
Brak bezpieczeństwa i wsparcia merytorycznego	miasta powyżej 500 000 mieszk.	97	110,53	3,691	4	n.i.
	miasta od 100 001 do 500 000 mieszk.	62	106,63			
	miasta od 50 001 do 100 000 mieszk.	31	123,74			
	miasta do 50 000 mieszk.	68	98,95			
	wieś	42	95,81			
	ogółem	300				
Czynności kontrolne i niedostateczne warunki fizyczne pracy	miasta powyżej 500 000 mieszk.	97	118,10	6,497	4	n.i.
	miasta od 100 001 do 500 000 mieszk.	62	85,64			
	miasta od 50 001 do 100 000 mieszk.	31	107,76			
	miasta do 50 000 mieszk.	68	104,56			
	wieś	42	100,81			
	ogółem	300				

c.d. tab. 4

Zmienne	Miejsce zamieszkania	N	Średnia ranga	chi ²	df	p
Niewłaściwe reakcje podopiecznych	miasta powyżej 500 000 mieszk.	97	92,05	9,805	4	0,044
	miasta od 100 001 do 500 000 mieszk.	62	102,02			
	miasta od 50001 do 100 000 mieszk.	31	127,43			
	miasta do 50 000 mieszk.	68	107,88			
	wieś	42	129,62			
	ogółem	300				
Brak możliwości wypowiedzi na temat rozwiązań systemowych	miasta powyżej 500 000 mieszk.	97	121,01	13,296	4	0,010
	miasta od 100001 do 500 000 mieszk.	62	97,64			
	miasta od 50 001 do 100 000 mieszk.	31	123,00			
	miasta do 50 000 mieszk.	68	99,83			
	wieś	42	73,40			
	ogółem	300				
Wynik ogólny (ISS)	miasta powyżej 500 000 mieszk.	97	118,02	11,191	4	0,024
	miasta od 100 001 do 500 000 mieszk.	62	86,08			
	miasta od 50 001 do 100 000 mieszk.	31	129,52			
	miasta do 50 000 mieszk.	68	98,43			
	wieś	42	92,81			
	ogółem	300				

Źródło: badania własne.

Wiek koreluje jedynie z brakiem możliwości wypowiedzi ($r = 0,142$, $p < 0,05$), korelacja ta jest jednak słaba, zależność prawie nic nieznacząca. Oznacza to, że wraz z wiekiem nieznacznie rośnie stres związany z brakiem możliwości wypowiedzenia się na temat rozwiązań systemowych. Hipoteza H_5 zasadniczo nie potwierdziła się.

Analiza wyników badań pozwoliła stwierdzić, że staż pracy koreluje z niewłaściwymi reakcjami podopiecznych ($r = -0,144$, $p < 0,05$), a także z brakiem możliwości wypowiedzi ($r = 0,176$, $p < 0,05$), korelacja ta w obu przypadkach jest jednak słaba, zależność prawie nic nieznacząca. Im dłuższy staż pracy, tym stres związany z reakcjami podopiecznych jest niższy. Ponadto, wraz ze stażem rośnie wskaźnik stresu związany z brakiem możliwości wypowiedzenia się na temat rozwiązań systemowych. Hipoteza H_6 nie potwierdziła się, bowiem staż pracy nie koreluje z postrzeganym stresem.

Dyskusja

Okazało się, że kobiety i mężczyźni wykonujący zawód kuratora nie różnią się między sobą w ocenie większości stresorów. Różnice międzypłciowe wystąpiły jedynie w przypadku czynników utrudniających rozwój i przebieg kariery zawodowej oraz czynników związanych z brakiem bezpieczeństwa i wsparcia merytorycznego. W obu przypadkach istotnie wyższy poziom doznawanego stresu zaobserwowano u kobiet, które wykonują zawód kuratora, aniżeli u mężczyzn. Wyniki więc zasadniczo nie potwierdzają dotychczasowych rezultatów badań (Slate i in. 2003), choć można zaobserwować pewną tendencję. Z badań wynika niejednoznaczny wniosek, że to kobiety są bardziej narażone na stres, a w konsekwencji także na wypalenie zawodowe, jako jego skutek (Büssing, Perrar 1991; Poulin, Walter 1993; Malkinson i in. 1997). Za większą podatnością kobiet na stres mogą przemawiać cechy powszechnie częściej im przypisywane, takie jak: większa uczuciowość i wrażliwość emocjonalna (Tucholska 2003). W prezentowanych badaniach różnice między kobietami a mężczyznami w zakresie poszczególnych wskaźników stresu okazały się w większości statystycznie nieistotne.

Nie wystąpiły różnice między kuratorami wykonującymi orzeczenia w sprawach nieletnich a kuratorami wykonującymi orzeczenia w sprawach karnych w zakresie oceny stresorów. Rodzaj wykonywanej profesji różnicuje grupę badanych jedynie w ocenie stresorów związanych z rozbieżnością i niejasnością, związanych z wykonywaniem obowiązków służbowych, a także stresorów związanych z czynnościami kontrolnymi i niedostatecznymi warunkami fizycznymi pracy. W obu przypadkach istotnie wyższy poziom doznawanego stresu wykazali kuratorzy wykonujący orzeczenia w sprawach karnych. Kuratorzy dla dorosłych, w porównaniu z kuratorami dla nieletnich, istotnie częściej postrzegają swoje obowiązki jako niejasne, co jest źródłem stresu. Są nimi także czynności kontrolne i niedostateczne warunki pracy. Podobnie, jak i w przypadku zjawiska wypalenia zawodowego, w Polsce nie badano dotychczas różnic w zakresie nasilenia stresu wśród kuratorów. Obie profesje różnią się rodzajem wykonywanych zadań, a przede wszystkim charakterystyką klientów (dzieci vs osoby dorosłe). Można było oczekiwać, że praca kuratorów rodzinnych bardziej eksploatuje emocjonalnie, w większym stopniu naraża na stres, a w konsekwencji na wypalenie zawodowe z uwagi choćby na odebranie rodzinie dziecka i umieszczenia go np. w pogotowiu opiekuńczym. Wyniki zaprezentowanych badań, z niewielkimi wyjątkami, ujawniły, że stres w równym stopniu dotyka obu specjalności. Zatem obie profesje powinny mieć zapewnioną w równym stopniu superwizję.

Różnice między grupami wyróżnionymi z uwzględnieniem kryterium stanu cywilnego, wystąpiły jedynie w zakresie oceny stresorów związanych z czynnościami kontrolnymi i niedostatecznymi warunkami pracy. W tym przypadku zarówno

osoby samotne, jak i rozwiedzione istotnie częściej postrzegają czynności kontrolne i niedostateczne warunki pracy jako stresujące aniżeli kuratorzy z innych grup. W pewnym sensie zatem wyniki potwierdzają wcześniejsze badania (Handy 1987), mówiące, że bycie w związku małżeńskim jest silnie związane z sukcesem zawodowym. Niewątpliwie wyjaśnienie powiązań stanu cywilnego ze stresem wymaga uwzględnienia innych zmiennych, takich jak choćby kondycja psychiczna czy też problemy psychospołeczne, gdyż to właśnie te wymienione czynniki współdecydują o stanie cywilnym pracowników (Tucholska 2003).

W przypadku zmiennych, które mierzą doznawany przez kuratorów stres, różnice statystycznie istotne ujawniły się między grupami kuratorów wyróżnionymi z uwzględnieniem kryterium miejsca zamieszkania, w zakresie wskaźników: rozbieżności i niejasność związane z wykonywaniem obowiązków służbowych; czynniki utrudniające rozwój i przebieg kariery zawodowej; niewłaściwe reakcje podopiecznych; brak możliwości wypowiedzenia się na temat rozwiązań systemowych oraz wynik ogólny ISS. W przypadku tego kryterium, choć wyniki również nie są jednoznaczne, można zaobserwować pewną ogólną tendencję: im mniejsza miejscowość, tym mniejszy stres. W zakresie wskaźnika: rozbieżności i niejasność związane z wykonywaniem obowiązków służbowych różnice statystycznie istotne wystąpiły między kuratorami, którzy zamieszkują miasta powyżej 500 000 mieszkańców a kuratorami zamieszkującymi miasta od 101 000 do 500 000 mieszkańców. Kuratorzy z największych miast wykazali istotnie wyższy poziom doznawanego stresu związanego z pracą. W przypadku grupy stresorów związanych z czynnikami utrudniającymi rozwój i przebieg kariery zawodowej, różnice statystycznie istotne wystąpiły między kuratorami zamieszkującymi miasta o liczebności do 100 000 mieszkańców i kuratorami z największych miast a kuratorami zamieszkującymi wsie, którzy ujawnili istotnie niższy poziom doznawanego stresu. Z kolei niewłaściwe reakcje podopiecznych są postrzegane jako istotnie bardziej stresujące przez kuratorów ze wsi. Czynniki związane z brakiem możliwości wypowiedzi na temat rozwiązań systemowych są istotnie częściej postrzegane jako stresujące przez kuratorów z miast aniżeli kuratorów zamieszkujących wsie. Pod względem wyniku ogólnego Inwentarza Źródeł Stresu (ISS), różnice statystycznie istotne ujawniły się między kuratorami zamieszkującymi największe miasta a kuratorami z miast o liczebności od 100 001 do 500 000 mieszkańców, kuratorzy z miast wielkości powyżej 500 000 mieszkańców, doznają wyższego poziomu stresu. W literaturze przedmiotu istnieją badania potwierdzające różnice w zakresie wyczerpania emocjonalnego (będącego wskaźnikiem wypalenia zawodowego), między nauczycielami ze szkół wiejskich i szkół mieszczących się w dużych miastach (Tucholska 2003, s. 139–140), nie ma jednak badań na temat relacji między miejscem zamieszkania (wielkość miejscowości) a stresem. Oczywiście nie może być mowy o bezpośrednim powiązaniu miejsca zamieszkania i stresu, bo nie ma ku temu podstaw teoretycznych. Zamieszkiwanie w dużym mieście może powodować działanie większej liczby stresorów i kumulację stresu

w różnych obszarach funkcjonowania człowieka, nie tylko na gruncie zawodowym. Być może mamy również do czynienia z inną kategorią klientów kuratorów na wsi i w mieście. Praca z klientami zamieszkującymi w małych miejscowościach i wsiach, gdzie jest większa kontrola społeczna i zarazem mniejsza anonimowość, być może jest mniej stresogenna, ze względu na większą skłonność do współpracy z kuratorem tych osób, szacunek dla instytucji sądu, którego organem jest przecież kurator sądowy. Ponadto brak anonimowości w małych miejscowościach być może powoduje, że osoba, wobec której sprawowany jest dozór, ma większe przeświadczenie o nieuchronności kary za popełnienie czynu karalnego. Są to jednak hipotezy, a rozwiązanie tych problemów wymaga dalszych eksploatacji naukowych.

Okazało się, że wiek koreluje jedynie z brakiem możliwości wypowiedzi, korelacja ta jest jednak słaba, a zależność prawie nic nieznacząca. Oznacza to, że wraz z wiekiem rośnie stres związany z niemożliwością wypowiedzenia się na temat rozwiązań systemowych. Ponadto analiza wyników badań pozwoliła stwierdzić, że staż pracy koreluje z niewłaściwymi reakcjami podopiecznych, a także z brakiem możliwości wypowiedzi – korelacja ta w obu przypadkach jest jednak słaba, zależność prawie nic nieznacząca. Im dłuższy staż pracy, tym stres związany z reakcjami podopiecznych jest niższy. Wraz ze stażem rośnie wskaźnik stresu związany z brakiem możliwości wypowiedzenia się na temat rozwiązań systemowych. Stres jest więc jedynie w niewielkiej części powiązany ze stażem. Wyniki badań nie potwierdzają zależności stażu i stresu, co jest zaprzeczeniem dotychczasowych wyników badań (Thomas 1988; Patterson 1992; Tabor 1987; Whitehead(1981), w których autorzy uzyskali wyniki świadczące o tym, iż kuratorzy na początku kariery oraz zbliżający się do przejścia na emeryturę wykazują niższy poziom stresu aniżeli kuratorzy, którzy znajdują się pośrodku swojej kariery zawodowej.

Abstract: Stress in Probation Officers Enforcing Judgements in Criminal and Juvenile Cases

It turned out that women and men practicing the profession of a probation officer do not differ in evaluating the majority of the stressors. Differences between sexes occurred only in the case of the factors impeding the development and course of professional career and factors related to the lack of security and adequate, substantive support. In both cases, the level of experienced stress recorded in women employed as probation officers was significantly higher compared to men. The type of occupation practiced differentiates the group of subjects only in evaluating stressors related to inconsistencies and ambiguity connected with the discharge of professional duties as well as stressors connected to supervision activities and inadequate working conditions. In both cases, probation officers enforcing judgements in criminal cases displayed a significantly higher level of experienced stress.

Key words: stress in probation officers, stress sources, polish probation officers.

Bibliografia

- [1] Brown P.W., 1986, *Probation Officer Burnout: An Organizational Disease/an Organizational Cure*, „Federal Probation”, nr 50(1).
- [2] Brown P.W., 1987, *Probation Officer Burnout: An Organizational Disease/an Organizational Cure*, cz. II, „Federal Probation”, nr 51(3).
- [3] Büssing A., Perrar K.M., 1991, *Burnout und Stress. A Study on the Validity of Burnout and Stress in Nursing as Related to Gender and Occupational Position*, [w:] *Working Conditions in Hospitals and Hospices*, (red.) Landau K., Gentner, Stuttgart.
- [4] Handy C., 1987, *Rodzina: pomoc czy przeszkoda?*, [w:] *Stres w pracy*, (red.) Cooper G.L., Pane R., PWN, Warszawa.
- [5] Holgate A.M., Clegg I.J., 1991, *The Path to Probation Officer Burnout: New Dogs, Old Tricks*, „Journal of Criminal Justice”, nr 19.
- [6] Lawshe C.H., 1975, *A Quantitative Approach to Content Validity*, „Personel Psychology”, nr 28.
- [7] Lewis K.R., Lewis S.L., Garby T.M., 2012, *Surviving the Trenches: The Personal Impact of the Job on Probation Officers*, „American Journal of Criminal Justice”, nr 38.
- [8] Malkinson R., Kushnir T., Weisberg E., 1997, *Stress Management and Burnout Prevention in Female Blue-Collar Workers: Theoretical and Practical Implications*, „International Journal of Stress Management”, nr 4.
- [9] Patterson B.L., 1992, *Job Experience and Perceived job Stress Among Police, Correctional, and Probation/Parole Officers*, „Criminal Justice and Behavior”, nr 19(3).
- [10] Pettway C., VanDine S., 2000, *One Moment in Time: Using Pagers to Measure how Parole/Probation Officers Spend Their Time.*, Paper presented at the American Society of Criminology, San Francisco, CA.
- [11] Poulin J.E., Walter C.A., 1993, *Burnout in Gerontological Social Work*, „Social Work”, nr 38.
- [12] Simmons C., Cochran J.K., Blount W.R., 1997, *The Effects of Job-Related Stress and Job Satisfaction on Probation Officer's Inclinations to Quit*, „American Journal of Criminal Justice”, nr 21(2).
- [13] Skowroński B., 2013, *Inwentarz Źródeł Stresu w zawodzie kuratora: opis konstrukcji i własności psychometryczne*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja”, t. 21.
- [14] Slate R.N., Wells T.L., Johnson W.W., 2003, *Opening the Manager's Door: State Probation Officer Stress and Perception of Participation in Workplace Decision Making*, „Crime & Delinquency”, nr 49.
- [15] Tabor R.W., 1987, *A Comparison Study of Occupational Stress Among Juvenile and Adult Probation Officers*, unpublished manuscript, Virginia Polytechnical Institute and State University, Blacksburg, VA.
- [16] Thomas R.L., 1988, *Stress Perception Among Select Federal Probation and Pretrial Services Officers and Their Supervisors*, „Federal Probation”, nr 52(3).
- [17] Tucholska S., 2003, *Wypalenie zawodowe nauczycieli*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
- [18] Whisler P.M., 1994, *A Study of Stress Perception by Selected State Probation Officers*, unpublished master's thesis, University of North Florida, Tampa, FL.

- [19] Whitehead J.T., 1981, *The Management of Job Stress in Probation and Parole*, „Journal of Probation and Parole”, nr 13.
- [20] Whitehead J.T., 1985, *Job Burnout in Probation and Parole: Its Extent and Intervention Implications*, „Criminal Justice and Behavior”, nr 12(1).
- [21] Whitehead, J.T., 1986, *Job Burnout and Job Satisfaction Among Probation Managers*, „Journal of Criminal Justice”, nr 14.
- [22] Zimbardo P.G., Gerrig R.J., 2012, *Psychologia i życie*, PWN, Warszawa.